

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE "TÜRK" KAVRAMI

The Word "Türk" In Classical Turkish Poetry

Yrd. Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM*

ÖZET

"Türk" kelimesi, Orhun Kitâbeleri'nden itibaren pekçok edebî metinde millet anlamında kullanılmıştır. Bu kelime, ayrıca Divânü Lügâti't-Türk'te "vakit"; Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde ve Kutadgu Bilig'de "güç, kuvvet" anlamına da gelmektedir.

Bu çalışmada 28 Divân, 12 Mesnevî, 1 Hicviyye ve 1 Manzum Sözlük taranmıştır. Metinlerde "Türk" kelimesinin dışında, diğer Türk kavimleri olan Tatar, Türkmen, Âzer, Kıpçak ve Özbek de yer almaktadır. Şeyhi Divânı'nda geçen "Âzer" kelimesi ve Nedim Divânı'nda görülen "Kıpçak" ve "Özbek" kelimeleri, kayda değer bir işlev taşımamaktadır.

Taranan metinlerde "Türk" kelimesine yüklenen anlamların dört ana grupta toplandığı tespit edilmiştir : 1.Türk, 2.Güzel, 3.Savaşçı, 4.Barbar. "Türk"; gamze, göz, kaş, hat, yüz ve sarhoşluğuyla bir sevgili mazmununu meydana getirmiştir. Bu sevgilinin etkileyici yönü gözü ve süzgülü bakışıdır. "Barbar" ismi ise, daha çok İranlıların telakkilerine dayanmaktadır. Ayrıca, tarih boyunca "Türk" kelimesi üzerinde anlam kaymaları ve anlam daralmaları olmuştur.

Klasik Türk Şiiri'nde "Türk" kavramı, on (10) ayrı kelimeyle görülmektedir : 1.Türk (Türk milleti), 2.Türk (sevgili mazmununu) , 3.Türkmen , 4.Tatar, 5.Türkân (Türkler) , 6.Türkî (Türkçe), 7.Türkçe, 8.Türân (Türk ülkesi), 9.Türkistân (Türk ülkesi), 10.türktâz (yağma, çapul). "Türk" kavramıyla birlikte "Türkmen" ve "Tatar" kavramı da ağırlığını hissettirmektedir. Bunun yanında "Türk-i Hitâ", "Türk-i Çin", "Türk-i Deylem" gibi yer isimleriyle ilişkilendirilen adlandırmalar yapılmıştır.

Araplar ve İranlılar tarafından Moğollarla karıştırılan "Tatarlar", Türk şairleri tarafından da "Türkler"den ayrı görülmüştür. Ancak, her iki kelimenin mazmunu arasında bazı paralellikler (Türk : gamze, göz, kaş / Tatar : gamze, kirpik, saç) vardır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Şiiri, Türk, Güzel, Savaşçı, Türkmen, Tatar

ABSTRACT

The word "Türk" has been used as nation in many literary works beginning from The Orhun Inscriptions. The meaning of this word is given in Divânü Lügâti't-Türk as "time", and in Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü and in Kutadgu Bilig as "power", too.

In this study, 28 Divân, 12 Mesnevî, 1 Hicviyye, and 1 Lexicon were investigated. In addition to the word "Türk", such other Turkish tribes Tatar, Türkmen, Âzer, Kıpçak, and Özbek words were also found in these books. The word "Âzer" in the Şeyhi Divânı, and the words "Kıpçak" and "Özbek" in the Nedim Divânı have contextual significant meaning regarding present study.

The meaning attributed to the word "Türk" in these literary works were classified in four categories : 1.Turk, 2.Beautiful, 3.Fighter, 4.Barbarian. The word "Türk" constitutes a lover metaphor with his/her dimple, eyes, eyebrow, "hat" (a youthful beginning of beard), face and drunkenness. The impressive part of this lover is his/her eyes and languid glance. Attributing "Barbarian" to the word "Türk" is mostly associated with Persians. The word "Türk", also has been many semantical variations throughout the history.

The word "Türk" is in ten (10) distinct words in Classical Turkish Poetry : 1.Türk(Turkish Nation), 2.Türk (lover metaphor), 3.Türkmen (Turkman), 4.Tatar, 5.Türkân (Turks), 6.Türkî (Turkish), 7.Türkçe (Turkish), 8.Türân (Turkish land), 9.Türkistân (Turkish land), and 10.türktâz (looting). Other frequently used words besides Turk is Turkman and Tatar. Such localization names of "Türk-i Hitâ", "Türk-i Çin", "Türk-i Deylem" were, also used in association with Turk.

Turkish poets have distinguished Turks, from Tatars, as they also being differentiated Tatars from Mongolians by Arabs and Persians. However, there are some metaphorical parallelism between two words (Türk : dimple, eye, eyebrow / Tatar : dimple, eyelash, hair).

Key Words

Classical Turkish Poetry, Turk, Beautiful, Fighter, Turkman, Tatar

* K.T.Ü. Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

“Türk” kelimesi, Orhun Kitâbele-ri’nden itibaren pekçok edebî metinde millet anlamında kullanılmıştır. Bu kelime, ayrıca Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “vakit”; Eski Uygur Türkçesi Sözlü-ğü’nde ve Kutadgu Bilig’de “güç, kuvvet” anlamına da gelmektedir.

Bu çalışmada 28 Dîvân, 12 Mesne-vî, 1 Hicviye ve 1 Manzum Sözlük ta-ranmıştır. Metinlerde “Türk” kelimesi-nin dışında, diğer Türk kavimleri olan **Tatar, Türkmen, Âzer, Kıpçak ve Öz-bek** de yer almaktadır. Şeyhî Dîvânı’nda geçen “Âzer” kelimesi ve Nedîm Dîvâ-nı’nda görülen “Kıpçak” ve “Özbek” keli-meleri, kayda değer bir işlev taşımamak-tadır.

Klasik Türk Şiiri’nde “Türk” kavra-mı, on (10) ayrı kelimeye görülmektedir: 1.Türk (Türk milleti), 2.Türk (sevgili mazmunu), 3.Türkmen, 4.Tatar, 5.Tür-kân (Türkler), 6.Türkî (Türkçe), 7.Türk-çe, 8.Tûrân (Türk ülkesi), 9.Türkistân (Türk ülkesi), 10.türktâz (yağma, çapul)

I. TÜRK (TÜRK MİLLETİ)

“Türk” milletinin Klasik Türk Ede-biyatı’nda ele alınış tarzının, Arap ve Fars Edebiyatlarıyla yakın bir ilişkisi vardır. Türk-Arap karşılaşması Arap or-dularının Orta Asya’ya yönelik fetih giri-şimlerinde ortaya çıkmış ve Abbâsiler döneminde en üst düzeye çıkmıştır. “Ab-bâsiler zamanında en yüksek noktasına varan temaslar içinden doğan Türk tak-dirkârlığında, fizik güzellikleri ve dürüst karakterleriyle büyük ilgi ve güven top-lamış genç Türk gulâmlarının başlı başı-na bir rolü olmuştur. Özellikle bütün ka-pıları Türk unsuruna açan Halife Mu’ta-sım-Billâh (833-842) orduda en mühim yeri onlara verdiğinde bütün İran, Hora-san ve Irâk-ı Acem bölgeleri bu genç ve

güzel Türk sipahileriyle tanışır.”(AKÜN, s.416)

Türk şairi İbnü’t-Teâvizî, 1180 yı-lında Abbâsi halifesi El-Nâsirüddinul-lâh’ı övmek için söylediği Arapça şiirle-rinde Türk gençlerinin özelliklerini sıra-lar:

“Senin ordudaki Türk arslanları kargıların teşkil ettiği ormanlardan baş-ka orman bilmezler. Onlar, ceylânlar gi-bi iseler de hücum ederken ürkütülmüş kurtlar gibi saldırır, atılırlar. Elllerinde kınlarından sıyrılmış kılıçların yeşilimt-rak yüzleri bir bahçe gibidir. Kendileri de rüzgârların havuzlarda uyandırdığı kıvrımlar gibi zırhlar giymişlerdir. Sa-vaş meydanında orman arslanı Türkler, sulh çağlarında ova ceylâmdırlar.”

“Savaşlarda etrâfını ay parçası gibi güzel Türk gençleri kuşatır. Başlarına devamlı tolga giydikleri halde onların saçları dökülmemiştir. Keman gibi kaş-larından attıkları oklar kalbleri vurmak-ta şaşmaz. Onlar ne kadar pek giyimli ve fidan boylu iseler de demir gibi kuvvetli-dirler. Sulh zamanlarında kumluk ge-yikleri gibi iseler de, ateş saçmağa başla-yınca kaplan olurlar. Savaşa giderken hiçbir korku duymazlar. Çünkü korku kendileridir.”(BANARLI, s.262)

Bu çerçevedeki şiirler için, Şerâfed-din YALTKAYA’nın Türkiyat Mecmu-ası’nda yayımlanan (Türlere Dair Arapça Şiirler, C.V, İstanbul 1936) yazı-sına bakılabilir.

A.Türk’ün Genel Özellikleri

1. Savaşçı

STEINGASS’ın sözlüğünde, savaş-çılık özelliğiyle bilinen Mars Gezegeni, “Turkî Çarh”la karşılanmıştır.

Taranan metinlerde Türk’ün savaş-çı özelliğiyle ilgili olarak “Türk-i tîr-en-

dâz, Türk-i çeşm-i kemân-keş, Türk-i kemân-keş” terkipleri tespit edilmiştir.

Var anda bin tümen Türk-i kemân-keş
Ki çıkar okı peykânında âteş (CH,s.175)

Anadolu savaşçıları kılıcını çekince Şâmlıları emirlerine başeğdirdi. (Sabah güneşi ilk şualarını gönderince gece boyunca eğmek zorunda kaldı.) Fetih, Türk askeri tarafında oldu, Arabın askeri yenildi.

Çün tığ çekip mübâriz-i Rûm
Şâm ehlini etdi emre mahkûm

Feth oldu sipâh-ı Türke mensûb
Oldu Arabın sipâhi mağlûb (LM,s.213)

2.Asil

Gerekse nîk ger bed âşıkım ol Türk-i
mağrûra
Ne söyler zâhîde hâsil ne yahşi ne yamâ-
nımdan (NED,s.304)

Didi i Türk-i Hitâ afv it bana sen
Anı kim itmişem sana hatâ ben
(CH,s.307)

İlüm Türkdür dilüm Türkdür didüm
(HF,s.423)

3.Güzel

Özellikle İran şairlerinden Türk şi-
irine geçen bu bakış tarzını Sünbülzâde
Vehbî'nin Farsça-Türkçe manzum sözlü-
ğünde de görmekteyiz:

Câme-i mûyî dahi mûyîne kürk
Der Acem şâirleri mahbûba Türk
(KÜLEKÇİ, s.107)
(Bk.II.Türk/Sevgili Mazmunu)

4. Bazı beyitlerde Türk, “kaba, an-
layışsız, değersiz” gibi sıfatları karşılar.
Bu isnatların temelinde yatan sebepler

şunlardır: a.Diğer Türk devletlerinde ol-
duğu gibi Osmanlı Devletinde de aris-
tokrasinin kendi alt kimliğini yâni “Os-
manlı” kimliğini ön plana çıkarması, b.
Türk olmayan bazı unsurların, bilhassa
İranlıların ırkçı mülâhazalarla kasıtlı
yakıştırmaları, c.”Türk” kelimesinin
yüzyıllar içinde uğradığı anlam daral-
maları ve anlam değişimleri.

Yüzyıllar boyunca bilimde, sanatta
ve teknikte şaheserler ortaya koyan,
“edeb yâ Hû” diyerek “edeb”i çerçeveleş-
tiren Türk milletine yakıştıran “gayr-ı
medenilik” sıfatının, bilgi yanlışlarına
ve anlam daralmalarına dayandığı gö-
rülmemektedir. Şemseddin Sâmî, Kâmû-
su'l-A'lâm'da Moğollarla gerçekte Türk
olmayan diğer Tûrânî kavimlerin kendi-
lerine Türk ismini vermekle övündükle-
rini (Ş.SAMİ, s.1639) söyler. Arap ve
Fars kaynaklarında Moğollarla Türkle-
rin bir ölçüde karıştırıldığı bilinmekte-
dir. “Türk” kelimesinin uğradığı anlam
daralmasının son örneğini de Türk Dil
Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Söz-
lük'te görmekteyiz. Burada “Türk” keli-
mesi iki anlama gelmektedir: “1.Türkiye
Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan
halk ve bu halktan olan kimse. 2.Asyâ ve
Doğu Avrupa'da yaşayan, Türkçenin çe-
şitli lehçelerini konuşan soy ve bu soy-
dan olan kimse.” Diğer Türk kavimleri,
genellikle ilk anlamdan hareket ederek
Türkiye'deki Türklere “Türk” demek-
tedirler.

Şeyhoğlu Mustafa'nın “Kuru vü
sulb ü serddür Türke benzer / Ter ü nâ-
zük dil andan ürke benzer (HF,s.140)
beytinde görüleceği üzere, daha önce
başkaları tarafından geliştirilmiş yeni
bir medeniyetin dairesine giren Türkler,
başta dillerini sorgulamışlardır. XIII-

XV.yüzyıllar arasında Türkiye sahasında eser veren yazarların pek çoğu, Türkçe iyi ifâde edememekten şikâyet etmişlerdir. Çünkü, fiileri zengin olan Türkçe, sıfatlar yönüyle Farsça gibi güçlü değildi. Arapça ve Farsça, yazı dili olarak gelişimini daha önce tamamlamıştı ve etkileşim, tabii bir sonuçtu. Geçiş dönemi şairlerine göre Türk Dili, bütün Anadolu'da kullanılmaktadır ve dünya dili olmaya namzettir. Başlangıçta Türkçe, yetersiz, kuru, sert bir dil olup imkânları dardır. Fakat, bu özelliğin, geçici bir nitelik taşıdığı görülür. XVI.yüzyıldan sonra, Türk şairleri Türkçenin imkânlarının darlığından şikâyet etmemişler, üstelik Fars şairlerine meydan okumuşlardır. (Bak.KÖPRÜLÜ, s.152; YAVUZ)

Ki Türk'ün dili nâ-ma'lûm dildür
İbâretden neden mahrûm dildür
(HF,s.410)

Bu arada özüüm hemîn yeng durur
Ki Türk'ün dili gin degül teng durur
(SN,s.573)

Velîkin Rûm ilinün kavmı yek-ser
İngup Türk dilini söyleşürler (HF,s.423)

Cihânda bugün resm eyle gider
Ki öküş kişi Türkî'ye meyl ider
(SN,s.216)

İslâmiyet, "Alp" tipini "Alperen" tipine dönüştürmüştür. Alp; savaççı, asil ve merttir. Eren ise, kendi iç dünyasına yönelik açılımları sağlayan, iç duyarlılığı taşıyan insandır. Ayrıca, yerleşik hayata geçtikten sonra şehirde oturanlarda, zamanla kırsal kesimdekilere yönelik bir "Türk" imajının doğduğu açıktır. Bu durumda Türk, "câhil, kaba, anlayışsız"dır. Türk'e yapılan eleştirilerin odağında "Alp" tipinin ve kırsal kesimin ol-

duğu görülmektedir. Bu bakış tarzı, İranlılar tarafından abartılmış olup, "Türk"ü, pekçok aşağılayıcı sıfatı taşıyan bir insan tipine dönüştürmüştür. İranlıların bakış tarzının efsanevî "İran ve Turan" mücadelesine dayandığı muhakkaktır. Yine, eski İranlılara göre Êrân, Hürmüz (Zerdüşterin Hayır Tanrısı) ile Ferište (Melek)lerin; Tûrân ise Ehirimen (Şer Tanrısı) ile habis ruhların mekânıdır.

Sünbülzâde Vehbî'nin, Tuhfe'sinde yer alan bir beyt, İranlıların bakış açısını yansıtır:

Bî-edeblik etse hem bir şahs-ı bed
Ta'n edip derler ki Türkî mî-kuned
(KÜLEKÇİ, s.107)

(Kötü bir adam, edepsizlik etse, onu kınayıp "Türk gibi yapıyor." derler.)

F. STEINGASS'ın "A Comprehensive ve Persian-English Dictionary" isimli sözlüğünde "Türk" kelimesine yüklenen anlamlar pekçok olumsuz özelliği karşılamaktadır: "barbarian, robber, plunderer, vagabond" (vahşî, barbar, zâlim, gaddar, hırsız, haydut, eşkıya, yol kesen, yağmacı, serseri, derbeder). Bununla ilgili bir deyim de "Turkî-kerden"dir. Bu ifâde de "to oppress, injure" kelimeleriyle (baskı yapmak, zulmetmek, haksızlık etmek, incitmek, zarar vermek) ifade edilmiştir. "Turkân" kelimesinin bir anlamı da "importunate beggars" (yüzsüz dilenciler)dir. "Turk-mîzâc" demek "wicked, deceitful, sly" (günahkâr, bayağı, hilekâr, kurnaz, şeytan) demektir. Oklukirpi'ye (porcupine) "Turkî" denmektedir. Türkleri, "barbar" sayan bir başka ifade de "Turkiyât" kelimesinde görülür: "Turkish writings, Turkish affairs (wich

are considered as barbarous by the Arabians and Persians).

“Tûrân”ı, Şer Tanrısı’nın ve habis ruhların mekânı telakki eden bir milletin, “Türk”leri sözlüklerinde bu şekilde sözkonusu etmeleri eşyanın tabiatına uygundur.

Fars Edebiyatının etkisinde kalan Türk şairlerinde de bu anlam kayması görülür. Bilhassa, hiciv oklarını babasına bile yönelmekten çekinmeyen Nefî, hakâret etmek istedikleri için sıraladığı olumsuz sıfatlar listesine “Türk” kelimesini de alır. Meselâ, Gürcü Mehmed Paşa için sıraladığı, “domuz çobanı, Ermeni Gürcü, köpek, timsah, eşek, koca samsun, hınzır, hadım, taşaksız, hain, kâfir” sıfatlarına “Türk çingenesi”(SK,s.150)ni de ekler. Nefî, Fırsatî’ye “pezevenk, Türk tekesi, Türk, çingene, köpek-sîret, kavad, Manavgat çerçisi, puşt, apuş, gidi” kelimeleriyle hakâret ederken Veysî için de “Türk” kelimesini aşağılayıcı anlamda kullanır. Ayrıca Kirli Nigâr’a “Türk gelini”(SK,161) sıfatını uygun görür. Nefî, Kemankeş Ali Paşa için söylediği hicivinde iyice ölçüden çıkar ve “Böyle bir Türk’le dışkısı tartılsa denk gelir.”(SK,s.165) der.

Hic hazm olmaz iken çehre-i nâ-hemvârı
Ne belâ idi o Türkün sığama destârı
(SK,s.174)

Ne Türk idrâki yok iz’ânı yok bir kalta-
bân hardur
Yenür sanur alef gibi anılsa nâm-ı hay-
siyyet (SK,s.199)

O fazîletle bak eşek Türke
Asrının hâce-i efdali görünür (SK,s.180)

Ben de dedim ana latîfe edüp
Ki o da Türkün ekmeli görünür
(SK,s.180)

Öyle Türkün kasabü’s-sebk-i belâgat ye-
rine

Kef-i destinde yâ ser-deste gerekdür yâ
kavâl (SK,s.186)

Öyle Türkün yaraşur kande ise yanında
Kise-i defter-i ma’nâ yerine eski çuval
(SK,s.186)

Türke Hak çeşme-i idrâki harâm etmiş-
dür

Eylese her ne kadar sözlerini sihr-i helâl
(SK,s.186)

Bana ta’n etmesün yârân edersen hicve
ger ragbet

Zarûrî iktizâ etdürdi bir Türk-i denî-hil-
kat (SK,s.199)

Erâzil mudhiki Türk kaşmer-i kallâş-ı
bî-ma’nâ (SK,s.201)

Nice söz söylenir ol yerde kim şâ’ir satar
kendin

Galat-perdâz-ı ma’nâ bir müzevvir Türk-
i lâyefhem (NEF,s.176)

Nefî’nin Türk’le ilişkilendirdiği anlamları listelediğimizde şunları görürüz: Çingene, Edepsiz, İnsan Pislîği, Yüzüne Bakılamayacak Kadar Çirkin, Eşek, Aşağı, Müzevvir, Anlayışsız, İdrakten Nasipsiz, Alçak Yaratılışlı, Eşi Dengi Olmayan Yabani, Kancık, Kalleş, Maskara, Teke. Şâir, isnatlarını genel olarak Türk milletine yapmamakta, bazı kişilere bu sıfatları yakıştırmaktadır. Fakat, çoğu zaman dolaylı olarak, bazan da açıkça “Türk” ismini hor ve hakir görmektedir.

Nefî’nin dışındaki bazı şairler de Türk’e “değersiz” anlamı yüklemiştir:

Ne bulmuş Rüstem-i Kâvûs’tan Firdev-
sî-i Tûsî

Ne görmüştür bir iki Türkten Vassâf-ı
sevdâyî (NED,s.32)

Mün'adimdür vücûd-ı ehl-i berât
Toludur Türk ü mürğ ile yöresi
(Cİ,s.149)

B.Türkler ve Diğer Kavimler

Türk kelimesiyle birlikte kullanılan millet isimleri şunlardır: Arap, Acem, Hind, Moğol, Tat, Rûm, Tatar, As, Efrenc(g), Çîn, Gürci, Ermeni, Çingene. Burada dikkati çeken bir nokta, "Tatar"ların "Türk"lerden ayrı kabul edilmesidir. (Bak.IV.Tatar)

Türk ü Arab u Acemde eyyâm
Her şâire vermiş idi bir kâm (LM,s.57)

Hâkân-ı Türk ü hân-ı Hutun hâkim-i Yemen
Râyân-ı Hind ü dâver-i Keşmîr ü Kande-hâr (NEV,s.44)

Saga sola kullar dutarlar karâr
Kimi Türk kimi Rûm kimi Tatar
(SN,s.258)

Ol şâh-ı mâh-peyker sultân-ı heft-kişver
K'emrindedir serâser Efrenc ü Türk ü
Deylem (ŞD,s.50)

Bugün hakanı sensin Türk ü Çinin
Hezârân çâkerin var hâna benzer
(HD,s.55)

Kamu Tatar u As u Türk ü Efreng
Kuşansun her birisi âlet-i ceng
(HF,s.297)

II.TÜRK/SEVGİLİ MAZMUNU

Türk mazmunu, **Tatar, Türkmen, Moğolçîn, Çîn, Rûm, Hindû (Hindî), Zengî, Habeşî** mazmunlarının yanında yer alır. GÖLPINARLI, mânen âşıkların kanını döktükleri, onlara cevr ve cefada buldukları, sabır ve kararlarını yağmaladıkları için güzellere 'Türk' dendiğini (NED,s.430) söyler.

"Türk ve Rûm, Hint, Habeş ve Zengibâr karşılığı olarak kullanılır ve aydın, açık, parlak, gün, gündüz ve yüz mânalarını ifâde eder. Nitekim, Hint, Habeş ve Zengibâr, hattâ Zencî de kapalı, müphem mânalarını müfittir. Bütün bu tevcihlerde Türklerin beyaz ve güzel oluşlarının da tesiri olduğu meydandadır."(NED,s.430) Türkle renk yönüyle tezat oluşturan "Hindû" kavramı, sevgilinin "zülf/saç, hâl/ben ve mûy/tüy"ünü karşılar.

Ömer Faruk AKÜN, Klasik Türk Şiirindeki sevgilinin prototipinin Orta Asya Türk fizyonomisi ve Türk gulâmları olduğunu belirtirken Arap ve Fars Şiirindeki "Türk" kelimesine yüklenen anlamları delil olarak ileri sürer. "Bunlar, alımlı endâmları, hafifçe çekik ve mânâlı gözleri, âdetleri icabı uzun saçları ile, kendi ülkelerinin güzellerinden farklı ve üstün bir tipte görünüşleriyle Arap ve Fars şairlerine yeni bir güzellik ve sevgili imajı hazırlamışlardır." (AKÜN, s.417)

F.STEİNGASS'ın sözlüğünde "Türk"e verilen üçüncü anlam, "a beautiful boy or girl, the beloved" (güzel delikanlı veya kız, sevgili) dir. "Turkân" kelimesinin ikinci ve dördüncü anlamları da "beautiful boys or women / the eyes" (güzel delikanlılar veya kadınlar / gözler)dir. Türk'ün güzellik imajında "göz" ögesinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu tespiti, "Turk-çeşm" deyiminde de görmek mümkündür: "a captivating eye" (büyüleyici göz).

A.Güzel

Cüyüş-ı Türk-i hüsnün cây idelden
mülk-i uşşâkı
Metâ'-ı zühd ü dîn ü akl u dil hep gâret
olmuşdur (FE,s.410)

Zülâl-i vaslına leb-teşneyim bir Türk-i
bed-hûyun

Kim andan katre-i âb istesem tartar re-
vân hancer (FD,s.33)

Gerekse nîk ger bed âşıkım ol Türk-i
mağrûra

Ne söyler zâhîde hâsıl ne yahşı ne yamâ-
nımdan (NED,s.304)

Bu ne âdettir ey Türk-i perî-zâd
Gamından olmadım bir lahza âzâd
(NES,s.99)

B.Gamze / Göz

Kaşın altında gözün bir **Türk-i tîr-en-
dâzdır**

Yâ meger mirrîh kılmış kavs burcunda
vatan (UD,s.70)

Türk çeşmün himmet itse leşker-i müj-
gânınınun

Her şikeste tîrini dünyâya bir Cengîz
ider (CD,s.199)

Çîn saçı Türk gamzesi etti gazâ-yı Rûm-
da

Bunca hatâ vü küfr ile ecr ü sevâb için-
dedir (ŞD,s.139)

Cânuma belâ Türkî gözi gamzeleridür
Gelmez sağışa gîsûları zîrâ karadur
(KD,s.45)

Her gamze bir hadeng ile bin cân ider şî-
kâr

Çıksa şîkâr-gâhına ol **Türk-i gamze-
kâr** (AD,s.94)

Seyyid Nesîmî, “**ey Türk-i mâ-zâ-
ga'l-basar**” redifli 11 beyitlik gazelinde
(NES,s.169-170) “Türk”e kutsal bir an-
lam yüklemiştir. “Mâ-zâga'l-basar”,
Necm Sûresi'nin 17.âyetinden alınmış-
tır. “Mâzâga'l-basaru vemâ tağâ”/
(Hz.Peygamber Aleyhisselâm gördüğü

ahvâli tam gördü de) göz ne kaydı, ne de
aştı. Bu gazelin bazı beyitlerini buraya
alıyoruz.

Sen kible-i îmânımız ey rûh-ı cism ü câ-
nımız

Bu dilde sensin hânımız ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

Ey gevher-i deryâ-yı cân sen mazhar-ı
sâhib-kırân

Oldu yüzün dârü'l-emân ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

Ey sûretin cân-âferîn ey **rahmeten li'l-
âlemîn**

İyyâke na'büd nesta'in ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

Ey hâl ü hattın **kul kefâbillâh** imiş
Haktan nidâ

El-aynü mislin mâ reâ ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

İnnâ hedeynâ mazharı ser-cümle eyyâ
serveri

Sen bahr-ı ma'nî gevheri ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

Ey server-i cümle rusûl ey hâdî-i râh u
sübül

Sensin yakîn esmâ-yı kül ey Türk-i mâ-
zâga'l-basar

Sensin emîr ü pîşvâ sensin Aliyy-i Mur-
tazâ

Ahmed Muhammed Mustafâ ey Türk-i
mâ-zâga'l-basar

C.Kaş

Âlemi yıkdı bugün kaşın ile gamzelerin
Kerem et verme begim Türkün eline tuğ-
ra (NEC,s.51)

Hadeng-i gamzenin saydıdır ey **Türk-i
kemân-ebrû**

Eger bir Rûsî dilberdir eger hûb-ı Moğol-
çîni (HD,s.293)

Ç.Hat

Aceb değil sanemâ Türk içinde kopmuş-
dur
Hatuna benzemede olsa müşg-i ter güs-
tâh (NEC,s.169)

D.Zülf

Bir gör ol **Türk-i Hitânın** gözleri âhûsu-
nu
Zülfünün her bir kılında Rûm elin çin
eyledi (ŞD,s.274)
Gözlerim yağmacı Türkî Rûm ilinde çal-
dı tîg
Câdû zülfün turrası Çin hanıdan aldı
harâc (NES,s.96)

E.Yüz

Kayu zerrin gazâle **Türk-i Çin** di
Kara tofrakka kirgen meh-cebîn di
(FŞ,s.90)

F.Mest

“Abbâsiler ülkesinde kendilerine çe-
şitli hizmetler emanet edilen, halifelerin
saraylarında birer gözde mevkiine yük-
selen Türkler, güzellik, zerafet ve savaş-
çılık gibi meziyetlerle Sâ mânîler, Ziyârî-
ler, Büveyhîler’in saray ve aristokrasi
muhitinde de esir veya gulâm olarak bü-
yük bir rağbet bulmuşlardır. Gazneli,
Büyük Selçuklu ve Hârizmşahlar saray
ve aristokrasi muhitinde el üstünde tu-
tulan bu genç Türkler, yalnız orduda seç-
kin bir savaşçı olarak değil, zevk ve eğ-
lence meclislerinde üzerlerine aldıkları
sâkîlik hizmet ve sıfatıyla da daima ara-
nan çehreler olmuşlardır.” (AKÜN,
s.416-417) Bu durumun “Türk-i mest”
kavramına temel oluşturduğu görülmek-
tedir.

Yâ Rab bu **Türk-i mest** nice ceng-cûy-
dur

Kim söyleyene tîr ü kemândan haber vi-
rür (AD,s.160)

Her kimse gamze eylese ol **Türk-i nîm-
mest**

Tîg-i cefâ ile sanasın kim beni çalar
(NEC,s.210)

Hem-dem olan gamze-i hûn-rîzine baş-
dan çıkar

Gizli râzı âşıkın ol **Türk-i ser-hoş**dan
çıkarak (NEC,s.239)

Bu iki nergisün bir olup ergavân yatur
Ser-mest Türk alup ele tîr ü kemân ya-
tur (CH,s.214)

III.TÜRKMEN

Türkmenler, Oğuz Türklerinin bir
boyudur. Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lü-
gâti't-Türk'te bu kelimenin etimolojisini
açıklar: “Sen kimsin?” anlamına gelen
“kim sen?” denir; buna “Türkmen” diye
cevap verilir, “ben Türküm” demektir
(DLT,s.353). F.STEINGASS'ın Farsça-
İngilizce sözlüğünde “Turkmân”a, “Turk-
like” (Türk gibi) anlamı verilmiştir.

Ey serv-i nâz gamzeye öğretme gözlerin
Zinhâr verme mest olcâk Türkmâna tîg
(NEC,s.74)

Köngül birmiş sözümge Türk cân hem
Ni yalguz Türk belkim Türkmen hem
(FŞ,s.510)

Kılıcı kanlı eli kanlı delikanlı güzel
Deşt-i âşûba aşîret beği Türkmenli güzel
(ŞG,s.362)

Hûnî göz ile ol müje ve ebruvânı gör
Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör
(BD,s.147)

Kaşınla gözlerindir her taraf yatar nizâ
üzre
Çekiptir birbirine iki ser-hôş Türkman
hancer (FD,s.33)

IV.TATAR

Tatarlar (=Kazan Türkleri), İdil-Ural Türklerindedir. İlk defa Orhun Kitabelerinde geçerler. Türk hakanının “yuğ” merasimine katılanlar arasında “Oğuz Tatar” kavim birliği halkını temsil eden bir heyetten bahsedilmektedir. “Tatar” adı, daha sonra Kırım yarımadasında yaşayanlara ve Azerbaycan Türklerine de teşmil edilerek “Kazan Tatarı”, “Kırım Tatarı”, “Kafkasya Tatarı” gibi kavim adlarının doğuşuna yol açmıştır. (CAFEROĞLU, 1988, s.73)

“Tatar” ismi Orta Çağ’da Arap ve Fars kaynaklarında “Moğol” ismiyle müterâdif (eşanlamlı) olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi de Tatarların Cengiz Han ordusunda öncü kuvvet görevi üstlenmesidir. Tatarlar, Moğollarla fazlasıyla içli dışlı olmuşlarsa da dil, ahlâk ve âdetleri yönünden daha çok Türklere yakındırlar. (Ş.SAMİ, s.1604) M.Fuad KÖPRÜLÜ ise, bütün doğu ve batı kaynaklarında Moğollara başlangıçta “Tatar” adının verildiğini, Cengiz Han’dan önceki Moğolların, “Tatar” ismini bizzat kendileri için kullandıklarını kaydeder. (KÖPRÜLÜ, s.215)

Klasik Türk Şiirinde Tatar, iki özelliğiyle belirginleşir:

A.Tatarlar için en önde gelen imaj karakter, “yağmalayıcı” özelliğidir. Gamze ve kirpik, Tatar’ın en önemli silahıdır.

Geldün beni yağmalayı gitdün
İ fitne Tatar ugurun olsun (HF,s.359)

Olsa Tatar-ı müjen gâretger-i îmân-ı cân
(NA,s.210)

Gözün âhû-yı Hutten gamzeleründür Ta-
tar (BD,s.43)

Dün-gün işüm budur hemen nefsüme bir
Tatar oldum (YD,s.236)

Havf u recâ sende yok eyle ki bir Tatar-
sın (YD,s.258)

Yağmâya gider leşker-i Tatar Kırım’da
(SD,s.488)

B.Tatar kelimesi, ayrıca “misk âhû-
su” ve “zül’ün de çağrışımını yapar.

Der ü dîvârı pür-nukûş-i nigâr
Hâki anber hıtâmı müşk-i Tatar
(YZ,s.395)

Tutup durur revîş-i âhû-yı Tatar kalem
(FD,s.106)

Ki ey fedâ o siyeh zülfe nâfe-i Tatar
(NED,s.39)

V.TÜRKÂN (TÜRKLER)

Midâdı vesme-i hûbân-ı Keşmîr
Sütûru turra-i Türkân-ı Deylem
(NEF,s.208)

Habeşdendür beni Çînî ruhında
Velikin âdeti Türkâna benzer (HF,s.423)

VI.TÜRKÎ (TÜRKÇE)

Bu kelime ilk defa Kutadgu Bilig’de ve
Dîvân-ı Hikmet’te kullanılmıştır.

Lebün görelî yakîn oldı bana Türkî me-
sel (KD,s.96)

Ol şî’ri gûş ederken o dem geldi yâdıma
Bu nazm-ı Türkî-kâfiyeyi derdi yâr-ı
serv (HD,s.42)

Ki Türkî nazm idem bir hoş hikâyet
Arabdan nite kim oldı rivâyet (HF,s.141)

VII.TÜRKÇE

Bu kelime, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü ve Kutadgu Bilig'de geçmektedir.

Didügüm beyt ya'nî Türkçe evdür
(HF,s.423)

Ve lîkin eger Türkce oladı
Kamu yirde meşhûr olup kaladı
(SN,s.216)

VIII.TÛRÂN (TÜRK ÜLKESİ)

Eski İranlılar tarafından Türklerle meskun olan yerlere yâni Türkistan'a verilen isim olup Şeh-nâme'de Îrân'ın zıddı olarak geçer. Îrân, Hürmüz (Zerdüşterin Hayır Tanrısı) ile Ferište (Melek)lerin; Tûrân, Ehrimen (Şer Tanrısı) ile habis ruhların mekâmıdır. Şemseddin Sâmî'ye göre "Türk" ile "Tür" kelimeleri arasındaki benzerlik bu iki ismin bir asıldan ibaret olduğunu göstermektedir. (Ş.SAMÎ, s.1682) İran Mitolojisine göre Tûrân'da ilk önce hüküm süren Ferîdûn'un oğlu Tûr'dur. Türk neslinden gelen hükümdarların en ünlüsü Efrasiyab'dır. Efrasiyab zamanında Îrânîlerle Tûrânîler arasında uzun savaşlar olmuştur. Bu savaşların ayrıntısı Şeh-nâme'de işlenmiştir.

Klasik Türk şiirinde Tûrân kelimesi, daima Îrân'la birlikte geçer. Öyle ki, "Îrân u Tûrân" deyişini Nedîm, Dîvân'ında 7 defa tekrarlar. (NED,s.53, 65, 76, 79, 90, 127,129)

Yahûd şemşîr der-kef azm ederse saff-ı
heycâya

Bulup iki vezîre bahş eder Îrân u Tûrânı
(ŞG,s.105)

Sa'âdetle otağın kurmadan serhadd-i
Îrâna

Düşe Tûrân zemîne sâye-i tûğ-ı ser-efrâ-
zı (NEF,s.117)

Mâlik-i her dü cihân ede bi-hakk-ı
Kur'ân

Cümle Îrân ile Tûrânı anın mülküne
zam (HA,s.102)

IX.TÜRKİSTÂN (TÜRK ÜLKESİ)

"Türkistân" kelimesi ilk defa Kutadgu Bilig'de ve Dîvân-ı Hikmet'te kullanılmıştır.

Âsitânı hâkini kıldı Kırım hânı konak
İrte bir gün seyr idün hâkân-ı Türkistân
gelür (BD,s.20)

Rûm u Mısır u Basra vü Bağdada hük-
mündür revân

Hindi aldın tâlib-i iklim-i Türkistân mı-
sın (HD,s.57)

Şimdi Türkistân-ı mihnetde kalıp zâr u
nizâr

Hâlime bakdıkça ben olmakdayım hay-
ret-karîn (SD,s.455)

X.TÜRK-TÂZ (YAĞMA, ÇAPUL)

Arap ve Fars kaynaklarının Moğolları ve Türkleri karıştırdıkları bir gerçektir. (NED,s.430). Bazan Moğollara Türk denmiş, bazan da Tatar Türklerine Moğol denmiştir. Farsça asıllı olan bu kelimenin bu karıştırmayla ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Türk-tâz-ı çeşm-i bîmârın mıdır zâlim
senin

Böyle mülk-i hüsnü yek-ser kâfiristân
eyleyen (NED,s.309)

Ehl-i diller türk-tâz itsün semend-i tab'
ile

Sâye-i lutf-ı şehen-şâhîde cevlân eylesün
(Cİ,s.193)

O dil-siyâh sipâh-ı hat-ı dil-âşûbun
Diyâr-ı hüsne hüçûm itdi türk-tâz iderek
(VD,s.38b/3)

SONUÇ

1.Taranan metinlerde “Türk” kelimesine yüklenen anlamların dört ana grupta toplandığı tespit edilmiştir: a.Türk, b.Güzel, c.Savaşçı, ç.Barbar. “Türk”; gamze, göz, kaş, hat, yüz ve sarhoşluğuyla bir sevgili mazmununu meydana getirmiştir. Bu sevgilinin en etkileyici yönü gözü ve süzgün bakışıdır. “Barbar” isnadı ise, daha çok İranlıların te-lakkilerine dayanmaktadır. Ayrıca, tarih boyunca “Türk” kelimesi üzerinde anlam kaymaları ve anlam daralmaları olmuştur.

2.Klasik Türk Şiiri’nde “Türk” kavramı, on (10) ayrı kelimedede görülmektedir: a.Türk (Türk milleti), b.Türk (sevgili mazmunu), c.Türkmen, ç.Tatar, d.Türkân (Türkler), e.Türki (Türkçe), f.Türkçe, g.Tûrân (Türk ülkesi), ğ.Türkistân (Türk ülkesi), h.türktâz (yağma, çapul). “Türk” kavramıyla birlikte “Türkmen” ve “Tatar” kavramı da ağırlığını hissettirmektedir. Bunun yanında “Türk-i Hıtâ”, “Türk-i Çîn”, “Türk-i Deylem” gibi yer isimleriyle ilişkilendirilen adlandırmalar yapılmıştır.

3.Araplar ve İranlılar tarafından Moğollarla karıştırılan “Tatarlar”, Türk şairleri tarafından da “Türkler”den ayrı görülmüştür. Ancak, her iki kelimenin mazmunu arasında bazı paralellikler (Türk: gamze, göz, kaş / Tatar: gamze, kirpik, saç) vardır.

KISALTMALAR

AD	Ahmed Paşa Divânı
NEC	Necâti Divânı
BD	Bâkî Divânı
NED	Nedim Divânı
CD	Cevrî Divânı
NEF	Nefî Divânı
CH	Cemşid ü Hurşid
NES	Nesimî Divânı
Cİ	Cinânî Divânı
NEV	Nev’î Divânı
DLT	Divânü Lügâti’t-Türk
SD	Sâlim Divânı
FD	Fuzûlî Divânı
SK	Sihâm-ı Kazâ
FE	Fehîm Divânı
SN	Süheyl ü Nev-bahâr
FŞ	Ferhâd ü Şîrin
ŞD	Şeyhî Divânı
HA	Haşmet Divânı
ŞG	Şeyh Gâlib Divânı
HD	Hayâlî Divânı
UD	Usûlî Divânı
HF	Hurşid ü Ferahşâd
VD	Seyyid Vesîm Divânı
KD	Kadı Burhaneddin Divânı
YD	Yûnus Emre Divânı
LM	Leylâ vü Mecnûn
YZ	Yûsuf u Züleyhâ
NA	Nâilî Divânı

KAYNAKLAR

- AKALIN, Mehmet. 1975. **Ahmedî. Cemşid ü Hurşid. İnceleme-Metin**, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara
- AKKUŞ, Metin. 1993. **Nefî Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- AKKUŞ, Metin.1998.**Hievîn Ankâları.Nefî ve Sihâm-ı Kazâ**, Akçağ Yay.,Ankara
- AKÜN, Ömer Faruk. 1994. “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**.
- AKYÜZ, Kenan. vd. 1990. **Fuzûlî Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- ALPAY, Gönül.1975. **Ali Şîr Nevâî. Ferhad ü Şîrin. İnceleme - Metin**. Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara
- ARAT, Reşit Rahmeti. 1979. **Kutadgu Bilig-III.İndeks**.(Haz.Kemal ERASLAN, Osman F.SERTKAYA, Nuri YÜCE), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul

- ARSLAN, Mehmet. AKSOYAK, İ.Hakkı.1994. **Haşmet Külliyyâtı**, Sivas
- AYAN, Hüseyin. 1979. **Şeyoğlu Mustafa. Hürşid-nâme (Hürşid ü Feraşşâd) İnceleme-Metin- Sözlük- Konu Dizini**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum
- AYAN, Hüseyin. 1981. **Cevri. Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum
- AYAN, Hüseyin. 1981. **Leylâ vü Mecnûn. Fuzûlî**. Dergâh Yay., İstanbul
- AYAN, Hüseyin. 1990. **Nesimî Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- BANARLI, Nihad Sâmî. 1987. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEGSB Devlet Kitapları, İstanbul
- BİCE, Hayati. 1993. **Hoca Ahmed Yesevî. Divan-ı Hikmet**. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara
- BİLKAN, Ali Fuat. 1997. **Nâbî Divânı**. MEB Yay.,İstanbul
- CAFEROĞLU, Ahmet.1968. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., İstanbul
- CAFEROĞLU,Ahmet.1988. **Türk Kavimleri**. Enderun Kitabevi, İstanbul
- DİLÇİN, Cem. 1991. **Mes'ud Bin Ahmed. Süheyl ü Nev-bahâr. İnceleme - Metin - Sözlük**. Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. 1972. **Nedîm Divânı**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul
- İNCE,Adnan.1994. **Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Divânı.Tenkitle Basım**, Ankara
- İPEKTEN, Halûk. 1974. **Karamanlı Nizâmî. Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı**. Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara
- İPEKTEN, Haluk. 1990. **Nâ'îli Divânı**, Akçağ Yay., Ankara
- İPEKTEN, Halûk. 1985-1986. **Mazmunlar. (Yüksek Lisans Ders Notları)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum (12.12.1985,02.01.1986, 06.01.1986, 09.01.1986)
- İSEN, Mustafa. KURNAZ, Cemâl. 1990. **Şeyhî Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- İSEN, Mustafa. 1990. **Usûlî Divânı**, Akçağ Yay., Ankara
- KARACAN, Turgut. 1974. **Nev'izâde Atâyî. Heft-Hân Mesnevisi. İnceleme-Metin**. Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad. 1980. **Türk Edebiyatı Tarihi**. Ötügen Neşriyat, İstanbul
- KÜÇÜK, Sabahattin. 1994. **Bâkî Divânı**, TDK Yay.,Ankara
- KÜLEKÇİ, Numan. KARABEY, Turgut. 1990. **Sünbülzâde Vehbi. Tuhfe (Farsça Türkçe Manzum Sözlük)**. Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum
- LEVEND, Agâh Sırrı. 1984. **Divan Edebiyatı. Kelimeler ve Remizler/ Mazmunlar ve Mefhumlar**. Enderun Kitabevi, İstanbul
- MENGİ, Mine. 1995. **Mesihî Divânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara
- OKUYUCU, Cihan.1994. **Cinânî. Hayâtı.Eserleri. Divânının Tenkidli Metni**, TDK Yay.,Ankara
- ONUR, Naci. 1991. **Yusuf u Züleyhâ.Hamdî**. Akçağ Yay., Ankara
- SEYYİD VESİM. **Divân**. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine: 961
- STEINGASS, F. 1930. **A Comprehensive Persian-English Dictionary**. Brydone Printers LTD, London
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, 1996. **Kâmûsu'l-A'lâm-III**. Kaşgar Neşriyat, Ankara
- ŞEYH GÂLİB. 1836. **Divân**. Bulak
- TARLAN, Ali Nihat.1992. **Ahmed Paşa Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- TARLAN, Ali Nihat.1992. **Necâtî Beg Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- TARLAN, Ali Nihat. 1992. **Hayâlî Divânı**, Akçağ Yay.,Ankara
- TULUM, Mertol. TANYERİ, M.Ali. 1977. **Nev'î.Divân.Tenkidli Basım**. İÜ Edebiyat Fak.Yay., İstanbul
- ÜZGÖR,Tahir. 1991. **Fehîm-i Kadîm. Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**., Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara
- YAVUZ, Kemal. 1983. **XIII-XVI. Asır Dil Yâdigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri**. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 27 Aralık 1983, İstanbul
1943. **Kadı Burhanettin Divanı, I Tıpkıbasım**, Alâeddin Kral Basımevi, İstanbul
- 1985, **Divanü Lügâti't-Türk Tercümesi**, (Çev.Besim ATALAY), TDK Yay., Ankara